

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДАВНОСТІ НАНЕСЕННЯ ВІДБИТКІВ ПЕЧАТОК (ШТАМПІВ) ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ НЕРУЙНУЮЧИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ**FEATURE OF ESTABLISHING OF THE REPRINTS DRAWING PRESCRIPTION OF THE STAMPS AND STAMPS WITH USE NOT DESTRUCTIVE METHODS OF RESEARCH**

Ткаченко Я.В., завідувач сектору почеркознавчих досліджень,
технічного дослідження документів та обліку

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

Рибін І.В., провідний фахівець
відділу забезпечення діяльності центру

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

У статті розглянуто особливості встановлення автентичності документа, визначення давності нанесення відбитків печаток і штампів у процесі проведення технічної експертизи документів на основі застосування неруйнуючих методів дослідження.

Актуальність обраної тематики зумовлена великою кількістю злочинів, пов'язаних із підrobкою документів, і необхідністю у процесі розслідування проведення технічної експертизи документів із метою встановлення давності нанесення відбитків печаток і штампів. Такі документи можуть бути сфальсифіковані безпосередньо у процесі розгляду справ, після подачі позовів або у процесі передачі справ до суду.

Констатовано, що вирішення цих завдань є можливим із застосуванням руйнуючих і неруйнуючих методів дослідження, серед яких останнім має віддаватись перевага, що забезпечить збереження оригіналу документа, який виступає об'єктом дослідження. Описаний метод не вимагає застосування будь-яких реагентів і дорогого спеціального обладнання для проведення досліджень. Із метою розвитку можливостей судово-експертного техніко-криміналістичного дослідження документів запропоновано вдосконалити неруйнуючі методи встановлення давності виконання документів. Наведено положення щодо підготовки матеріалів для експертного дослідження, охарактеризовано процес експертного дослідження, зазначено переваги порівняльного методу дослідження відбитків печаток і штампів, нанесених на документи в різний період часу.

Сформульовано практичні рекомендації щодо здійснення аналізу й оцінки експлуатаційних ознак печаток і штампів у зразках документів, виготовлених у різні періоди. Зроблено акцент на датах на досліджуваних зразках, які відображають часові мережі виготовлення документа, що дає змогу визначити динаміку появи і зміни таких ознак у часі.

Ключові слова: судова експертиза, документ, відбитки печаток і штампів, технічна експертиза документів, неруйнуючі методи експертизи, встановлення дати виготовлення документа.

The article deals with the peculiarities of establishing the authenticity of the document, determining the prescription of the printing of stamps and stamps in the technical examination of documents based on the use of non-destructive research methods.

The urgency of the chosen topic is caused by a large number of crimes related to the forgery of documents, and the need in the course of the investigation of the technical examination of documents in order to establish the limitation period for printing prints and stamps. Such documents may be falsified directly in the course of the proceedings, after the filing of claims or when the cases are brought to court.

It is stated that the solution of these problems is possible with the use of destructive and non-destructive research methods, among which the latter should be preferred, which will ensure the preservation of the original document, which is the object of study. The described method does not require the use of any reagents and expensive special equipment for research.

In order to develop the possibilities of forensic technical and forensic investigation of documents, it is proposed to improve the non-destructive methods of establishing the statute of limitations on the execution of documents. Provision is made for the preparation of materials for expert research, the process of expert research is characterized, the advantages of the comparative method of examining prints and stamps affixed to documents in different time periods are noted.

Practical recommendations on the analysis and evaluation of the operational characteristics of the seals and stamps in the sample documents produced in different periods are formulated. Emphasis is placed on the dates on the test specimens, which reflect the temporal networks of the document, which allows to determine the dynamics of appearance and changes of such signs over time.

Key words: forensic examination, document, prints of seals and stamps, technical examination of documents, non-destructive methods of examination, establishing the date of manufacture of the document.

У судово-слідчій практиці нерідко виникає необхідність у криміналістичному дослідженні документів, які є речовими доказами.

Найчастіше у процесі досудових або судових розглядів сторони у справі надають документи, які нібито встановлюють їхні правовідносини на момент здійснення угоди. При цьому документ може бути виготовлений на основі заготовки (чистого аркуша), що містить лише відбиток справжньої печатки підприємства або організації й підпис посадової особи з подальшим нанесенням необхідного тексту. Такі документи можуть бути сфальсифіковані безпосередньо у процесі розгляду справ, після подачі позовів або у процесі передачі справ до суду. Особливо це важливо у разі втрати одним із контрагентів свого примірника договору (акта, договору, розписки, іншого юридично значущого документа). Заради встановлення істини в таких ситуаціях, коли треба визначити факт підrobки документа з точки зору неможливості виготовлення документа із вказаною на ньому датою, органами досудового розслідування призначаються експертизи зі встановлення давності виготовлення документів.

Завданням дослідження в цій ситуації є визначення автентичності документа, а одним із способів – встановлення порівняного часу його складання. Визначення порівняного віку документів містить розгляд таких питань: установлення тимчасового інтервалу виготовлення документа або його фрагментів і визначення послідовності нанесення реквізитів або фрагментів документа [1, с. 1–4].

Встановлення віку документа є складним завданням експертного дослідження.

Питання визначення віку документів висвітлювали у своїх роботах такі автори, як В.Н. Єврейська, А.С. Блохін, Н.А. Батигін, О.С. Бочарова, Е.В. Воробей, Т.А. Захарова, А.Б. Зотов, С.Ш. Касимова, А.А. Клименко, Н.В. Єфременко, С.Д. Павленко, В.Г. Пелюшок, В.В. Піменова, Т.І. Сафроненко, Н.В. Старцева, Е.А. Тросман, Т.Б. Чертова та інші [1; 3; 4; 6; 8–13].

Аналіз наукових праць свідчить, що нині питання встановлення давності виконання реквізитів документів висвітлене недостатньо і відсутній єдиний підхід для його вирішення.

Метою нашої наукової статті є висвітлення особливостей установлення давності нанесення відбитків печаток (штампів) із використанням неруйнівних методів дослідження.

Більшість методів установлення віку документів заснована на аналізі властивостей матеріалів реквізитів документів (барвника паст кулькових ручок, штемпельних фарб відбитків печаток тощо) фізико-хімічними методами із застосуванням методів хроматографічного аналізу.

На 4-й міжнародній конференції з експертизи документів «Сучасні технології; експертиза документів. Друзі та вороги», що проходила в Гаазі (Нідерланди) у вересні 2006 р., в якій взяла участь експерти з 34 країн, зазначалося, що із запропонованих нині методик визначення часу виготовлення документів беззаперечно визнана методика, заснована на визначенні у складі матеріалів листа, розчинників шляхом термодесорбції і газової хроматографії або хромато-мас-спектрометрії [2].

Жодна з наявних методик установлення віку документів із застосуванням фізико-хімічних методів не є загальноприйнятою. Такі дослідження є руйнівними, що не завжди допустимо з певними документами, які вимагають дорогого устаткування і мають низку інших обмежень і недоліків.

Багато з дійсних методик установлення віку документів є застарілими й не можуть бути застосованими для реквізитів документів, виконаних сучасними барвниками пишучих приладів і посвідчувальних друкарських форм. Нові ж методики встановлення віку документа науково не обґрунтовані, не дають достовірних результатів і використовуються тільки їх розробниками.

Універсального методу встановлення віку документа не існує, і в кожному конкретному випадку експерту доводиться вибирати ті чи інші методи досліджень, з огляду на особливості документа й обставини цивільної справи або кримінального провадження.

Здебільшого неможливо визначити вік документа тільки за однією будь-якою ознакою або за результатами застосування тільки одного будь-якого методу дослідження. Експертиза з визначення віку документа часто може привести лише до припущення, що має мало цінності як доказ.

Для визначення віку документа необхідно найбільш повно вивчити обставини провадження і зіставити їх із наданими для дослідження матеріалами.

Незважаючи на величезний список методів досліджень і стрімкий розвиток сучасних технологій, у низці випадків усе ж неможливо встановити давність створення спірного документа. На жаль, встановлення дати виготовлення документів неможливе за відсутності достатньої кількості зразків для проведення порівняльного аналізу, а також у низці інших випадків.

У процесі проведення технічної експертизи документів відомості про порівняний вік документа можна отримати:

- під час вивчення відбитків печаток (штампів) шляхом установлення порівняного часу їх нанесення;
- під час вивчення реквізитів документа шляхом встановлення хронологічної послідовності нанесення їх штрихів.

Експертиза відбитків печаток (штампів) із метою встановлення порівняної давності їх нанесення на документи проводиться за загальною методологічною схемою, яка передбачає такі стадії:

- попереднє дослідження;
- роздільне дослідження;
- експертний експеримент (може не проводитися);
- порівняльне дослідження;
- оцінка результатів проведеного дослідження та формулювання висновків;
- оформлення результатів проведеного дослідження [3, с. 15–19, 7, с. 3–17].

На стадії попереднього дослідження здійснюється ознайомлення з наданими матеріалами провадження, з'ясовується коректність поставлених питань, визначається наявність і стан наданих об'єктів (об'єктів досліджень і порівняльних об'єктів), їх відповідність переліку в супровідних документах.

Крім цього, проводиться попереднє вивчення наданих на експертизу матеріалів з урахуванням їхніх якісних і кількісних характеристик.

У процесі попереднього дослідження необхідно звернути особливу увагу на надані для порівняльних досліджень зразки.

Для того щоб зразки можна було використовувати в процесі проведення експертизи, вони мають відповідати певним вимогам:

- безсумнівність походження (достовірність);
- необхідна кількість;
- належна якість;
- порівнянність [3, с. 4].

Для з'ясування питання щодо встановлення порівняного часу нанесення відбитків печаток (штампів) на експертизу мають бути надані:

- вільні зразки відтисків печатки (штампу), максимально наближені до часу датування досліджуваного документа;
- зразки відтисків печатки (штампу), нанесені за рік-два до й через рік-два після ймовірного часу нанесення відтиску в досліджуваному документі (часовий період зразків може бути й меншим);
- експериментальні зразки відтисків печатки (штампу) або друк (штамп). Документи з вільними зразками відбитків печаток (штампів) мають бути датовані й не викликати сумнівів щодо дати їх складання (завірені відбитками печаток або штампів відповідних підприємств, організацій тощо).

Помилки, допущені під час відбору зразків, можуть призвести до експертної помилки, що направить слідство чи суд неправильним шляхом.

Як свідчить досвід експертної практики, у процесі призначення експертиз мають місце факти надання вільних зразків відбитків печаток (штампів), дата нанесення яких на документи не визначена (недатовані документи) або які викликають об'єктивні сумніви експертів щодо дати нанесення відбитків. Зазначені обставини виключають можливість встановлення часу нанесення відбитка печатки (штампа) в досліджуваному документі, а в окремих випадках можуть призвести до помилкових висновків експерта.

Питання про достатність зразків відбитків печатки (штампа) вирішується експертом у процесі конкретного дослідження. За необхідності судовий експерт має право заявити ініціатору клопотання про надання додаткових зразків відбитків печаток (штампів), необхідних для проведення призначеної судової експертизи.

На стадії роздільного дослідження встановлюються:

- спосіб виготовлення кліше друку за відбитком у документі;
- спосіб нанесення відбитка печатки (штампа) на досліджуваний документ.

У разі надходження на дослідження як порівняльного матеріалу кліше печатки (штампу) з нього виготовляються експериментальні зразки, після чого вони досліджуються [4, с. 5–9].

Подальші дослідження проводяться тільки в разі встановлення факту нанесення відбитка печатки (штампа) на досліджуваному документі контактним способом за допомогою кліше (у разі вилучення факту відтворення зображення відбитка печатки за допомогою комп'ютерної техніки, шляхом малювання тощо).

На наступній стадії дослідження вирішується питання: одним або різними кліше нанесені досліджуваний відбиток

і відбитки в наданих зразках? Застосовується традиційна схема проведення ідентифікації печаток і штампів за їхніми відбитками, що передбачає роздільне й порівняльне дослідження з вивченням загальних і приватних ознак, формулювання висновку про тотожність (або відсутність тотожності) [4, с. 9–13].

Якщо під час проведення порівняльних досліджень встановлено, що досліджуваний відбиток печатки (або штампа) і відбитки у зразках нанесені різними кліше, то подальше дослідження припиняють і формулюють висновок про неможливість встановлення часу нанесення досліджуваного відбитка печатки (штампа).

Якщо ж під час проведення порівняльних досліджень встановлено, що досліджуваний відбиток печатки (штампа) і зразки нанесені одним кліше, то експерт приступає до порівняння ознак, що свідчать про тимчасові зміни у відображенні відбитків. Із цією метою в досліджуваному відбитку і зразках вивчають дефекти експлуатаційного походження і випадкові (тимчасові) засмічення кліше [5, с. 39–41].

Дефекти експлуатаційного походження (наприклад, подряпини, перерви в штрихах, відсутність елементів знаків, деформація окремих знаків або їхніх частин) свідчать про період між часом виникнення певного дефекту кліше і часом появи іншого дефекту. Такий період залежно від частоти використання печатки (штампа) і порушення правил використання може обчислюватися днями, місяцями, а іноді й роками.

Випадкові (тимчасові) засмічення кліше (наприклад, налипання волокон паперу, піщинок, нашарування барвника) дають змогу точніше визначити час нанесення відбитків, оскільки вони зберігаються в печатках і штампах порівняно короткий час. Ці ознаки дають змогу встановити час нанесення відбитка печатки (штампа) на документ із відхиленням у межах часу в кілька днів, тижнів.

Таким чином, процес подальших досліджень складається з таких етапів:

досліджуваний відбиток вивчають на предмет виявлення сукупності ознак тимчасового характеру (дефектів експлуатаційного походження і сторонніх мікрочастинок, які потрапили на друковані елементи);

- зразки досліджують на предмет виявлення тієї сукупності ознак тимчасового характеру, які є в досліджуваному відбитку, і визначають період появи цих ознак за допомогою вивчення зразків з урахуванням часу складання документів (за наявними на них датами);

- зразки досліджують на предмет виявлення нової ознаки тимчасового характеру, відсутньої в досліджуваному відбитку, який утворився після утворення сукупності ознак тимчасового характеру в досліджуваному відбитку, і встановлюють час утворення цієї нової ознаки (визначають також за наявними датами в документах із зразками відбитків) [4, с. 13];

- визначають період нанесення досліджуваного відбитка (в межах появи останньої ознаки тимчасового характеру, яка в наявності в досліджуваному відбитку, і виникнення нової ознаки тимчасового характеру у зразках, яка відсутня в досліджуваному відбитку).

За результатами комплексної оцінки виявлених ознак формулюють висновок про час нанесення досліджуваного відбитка або про неможливість вирішення питання про встановлення часу нанесення відбитка печатки (штампа) на документ.

Висновок про початковий час нанесення досліджуваного відбитка печатки формують на підставі виявлених певних збігів ознак тимчасового характеру, а висновок про остаточний період його нанесення – на підставі виявлених певних відмінностей ознак тимчасового характеру.

Завершальною стадією досліджень, відповідно до встановленої структури, є оформлення матеріалів експертного висновку.

Важливою умовою для повної завершеності експертного висновку є оформлення ілюстративного матеріалу належної якості.

Ілюстративний матеріал має, зокрема, містити:

- зображення упаковки наданих об'єктів;
- зображення загального вигляду наданих на дослідження об'єктів;
- зображення досліджуваного відбитка;
- зображення ознак, що характеризують певний спосіб виготовлення кліше або спосіб нанесення досліджуваного відбитка на документ;
- зображення досліджуваного відбитка і зразків із розміткою ознак, що збігаються або не збігаються, і їх контрольних зображень;
- зображення досліджуваного відбитка і зразків із розміткою ознак тимчасового характеру;
- таблиці з позначенням збігів і відмінностей ознак тимчасового характеру в досліджуваному відбитку і зразках [4, с. 16–17].

Застосування цієї експертної методики можна проілюструвати прикладом з експертної практики. Так, у Харківській науково-дослідній експертно-криміналістичній центр МВС України в травні 2018 р. для проведення судової технічної експертизи документів надійшли документи, що засвідчують прийом-передачу майнового комплексу, датовані груднем 2010 р., на яких були відбитки круглої печатки. Ці документи як обґрунтування майнових прав були надані в березні 2018 р. в господарський суд у процесі розгляду справи про визнання права власності та витребування майна за незаконної власності. Дата складання зазначених документів викликала сумніви. Для проведення експертизи були надані зразки відбитків печатки за період із серпня 2010 р. по березень 2018 р. по кілька зразків відбитків за кожен місяць зазначеного періоду.

Під час дослідження відбитків печаток на спірних документах було встановлено, що вони нанесені печаткою, зразки якої були надані для дослідження.

У результаті дослідження й аналізу ознак тимчасового характеру була виявлена певна сукупність збігів і відмінностей ознак тимчасового характеру у відбитках печатки на досліджуваних документах і зразках відбитків печатки. Це дало змогу експерту встановити в категоричній формі, що відбитки печатки на досліджуваних документах, зроблених у грудні 2010 р., нанесені в період з лютого по березень 2018 р., а не в 2010 р., як було зазначено в поданій для дослідження документації.

Застосування цього методу має вирішальне значення, якщо є заборона на застосування методів, що призводять до пошкодження об'єкта досліджень або зміни його властивостей.

Перевагами такого методу дослідження можуть бути такі:

- простота практичної реалізації експертного дослідження;
- описаний метод не вимагає застосування будь-яких реагентів і дорогого спеціального обладнання для проведення досліджень;
- не потрібні спеціальні знання експерта в області хімії;
- на результаті досліджень мінімальний вплив має «суб'єктивний фактор» експерта;
- метод можна застосовувати для дослідження відбитків кліше печаток і штампів незалежно від способу виготовлення кліше друку (штампа), складу і кольору барвника відбитків, умов зберігання досліджуваного документа;
- на результат досліджень не впливає те, чи подавався документ штучному старінню.

З огляду на викладене вище варто зазначити, що за умови надання в розпорядження судового експерта досліджуваного документа і порівняльного матеріалу задовільної якості і в достатній кількості, після проведення судової технічної експертизи документів можна встановити

певний часовий період нанесення відбитків печаток (штампів) на документи без застосування руйнівних методів. Це, своєю чергою, дає змогу встановити важливі обставини

кримінальних, цивільних, господарських справ, сприяє розкриттю злочинів і створенню безсумнівної доказової бази для притягнення до відповідальності винних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касимова С.Ш. Визначення віку документа (з практики криміналістичних досліджень). Москва : Державне видавництво юридичної літератури, 1958.
2. Тросман Е.А., Чорткова Т.Б. Огляд доповідей на IV Міжнародній конференції Європейської робочої групи з експертизи документів (Нідерланди, 28–30 сент. 2006 року). *Теорія і практика судової експертизи*. № М., 2007. С. 194.
3. Ковальов К.М. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / К.М. Ковальов, Є.О. Давидова, В.В. Коваленко, Т.В. Тимофеева. Київ : ДНІЕКЦ МВС України, 2007. 34 с.
4. Ковальов, К.М. Методика технічної експертизи відбитків печаток і штампів / К.М. Ковальов, В.В. Коваленко. Київ : ДНІЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.
5. Павленко С.Д. Криміналістичне дослідження документів. Зразки експертних висновків / С.Д. Павленко, Н.С. Золотар, Ю.П. Попов, Т.І. Мороз. Київ : РІО МВС РСР, 1989. 202 с.
6. Воробей О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : учеб.-метод. посібник / Є.В. Воробей, І.М. Мельников, О.Г. Волошин. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 304 с.
7. Єфременко Н.В. Проблеми встановлення давності виконання реквізитів документів. *Вісник Полоцького державного університету*. 2010. Серія Д. С. 276–280.
8. Ещенко А.В. Про недостовірності деяких висновків експертів з питань про давність (часу) виконання реквізитів документів. *Теорія і практика судової експертизи*. Москва : 2017. Том 12. № 1. С. 92–97.
9. Іванов Ю.В. Встановлення послідовності пересічних штрихів / Ю.В. Іванов, В.Г. Пелюшок. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. 24 с.
10. Ковальов К.М. Методика технічної експертизи документів в частині дослідження пересічних штрихів / К.М. Ковальов, В.Г. Пелюшок. Київ : ДНІЕКЦ МВС України, 2014. 11 с.
11. Лютов В.П. Критичний аналіз методики встановлення абсолютної давності виконання документів по вицвітанню їх реквізитів / В.П. Лютов, Л.В. Лютова. *Енциклопедія судової експертизи*. 2015. № 1 (5). С. 1–11.
12. Гомін Р.М. Встановлення давності нанесення відбитків печаток і штампів як одна з проблем техніко-криміналістичного дослідження документів. *Питання кримінології, криміналістики і судової експертизи* : збірник наукових праць. Мінськ : Право і економіка, 2014. Вип. 2 (36). С. 80–83.
13. Тросман Е.А. Методика визначення давності виконання реквізитів в документах відносним вмістом в штрихах летючих розчинників / Е.А. Тросман, Г.С. Бежанішвілі, Н.А. Батигін, Н.М. Архангельська, Р.А. Юрова. *Теорія і практика судової експертизи*. 2013. № 2 (30). С. 80–89.